

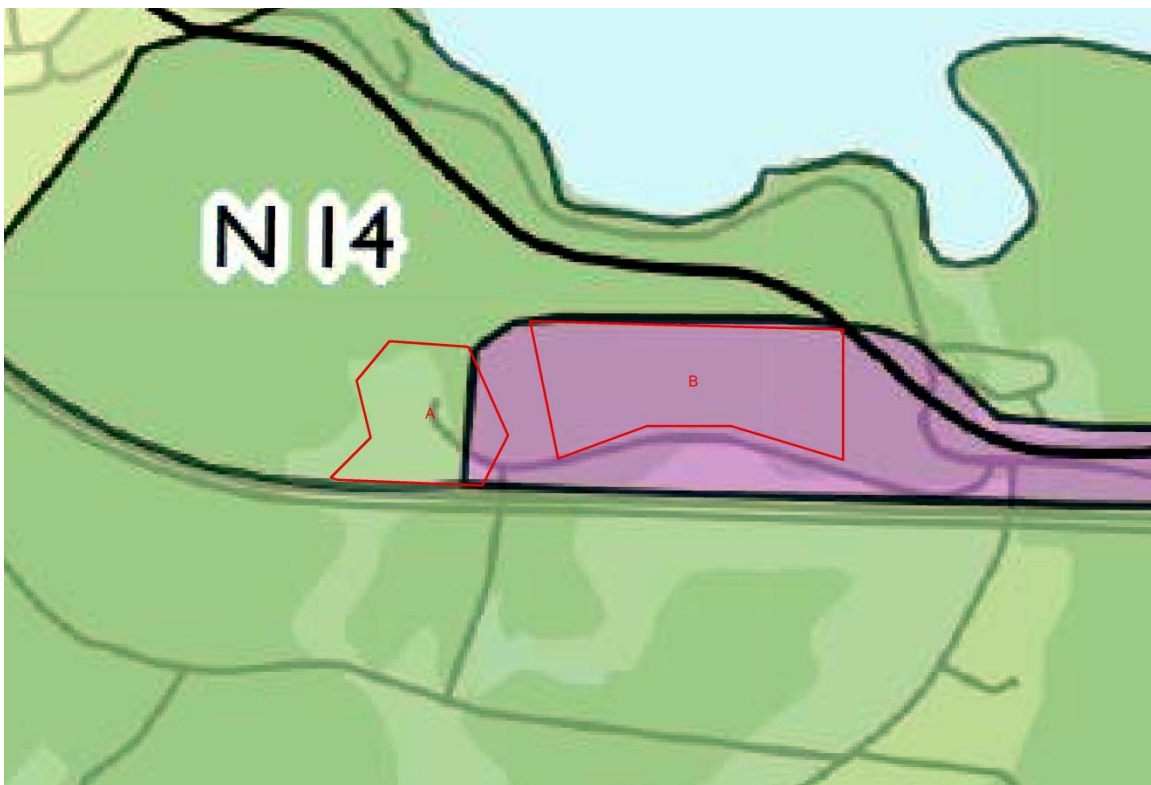
Gungviken - historisk markanvändning och bebyggelse

2019-01-30

Mats Widgren, professor emeritus i Geografi, särskilt kulturgeografi, Stockholms Universitet, mats.widgren@humangeo.su.se

Förslag har kommit om att upprätta en stenkross vid platsen för det övergivna torpet Gungviken under Erstavik i Nacka kommun. Området där stenkrossen planeras har i översiktsplanen från maj 2018 dels markerats som naturområde (N14 , större delen av det planerade området A), dels under kategorien arbetsplatsområden och tekniska anläggningar (område B).

Som ett delunderlag för bedömningen av stenkrossens miljöpåverkan redovisas här områdets historiska markanvändning och en del av dess kulturhistoriska lämningar. Jag är boende i Fisksätra och är på detta sätt berörd av den planerade stenkrossen, men har i denna rapport fokuserat på att lägga fram några grunddata och utvärderingar inom det som är mitt specialfält: tolkningen av landskapsutveckling med hjälp av historiska kartor.

Figur 1 Detalj ur Översiktsplan för Nacka (2018). Med grönt anges naturområden enligt översiktsplanen. Mark som avses tas i anspråk för stenkross och tillhörande verksamhet enligt Skanskas skrivelse till Nacka kommun anges med röda gränser.

Figur 2 Utsnitt ur karta avseende Kulturhistoria och levande landsbygd i Grönstrukturprogram Nacka kommun 2011 (Rothman 2012) sid 58

I Nacka kommuns grönstrukturprogram (Rothman 2012) pekas, i avsnittet om upplevelsevärden, området Drevinge-Östervik ut som ett område med *mycket högt värde avseende kulturhistoria och levande landsbygd*. Området Drevinge-Östervik som det är avgränsat på denna karta (med rutskraffering) omfattar hela området med torpplatsen Gungviken, den gamla vägen från Saltjöbadsvägen och dessutom stora delar av det för stenkrossen planerade område A, hela område B samt dessutom delar av Drevingedalgången söder ut. Detta område utgör i sin tur ett kärnområde inom ett större område benämnt *Drevinge landskapsstråk* med högt värde (snedskrafferat).

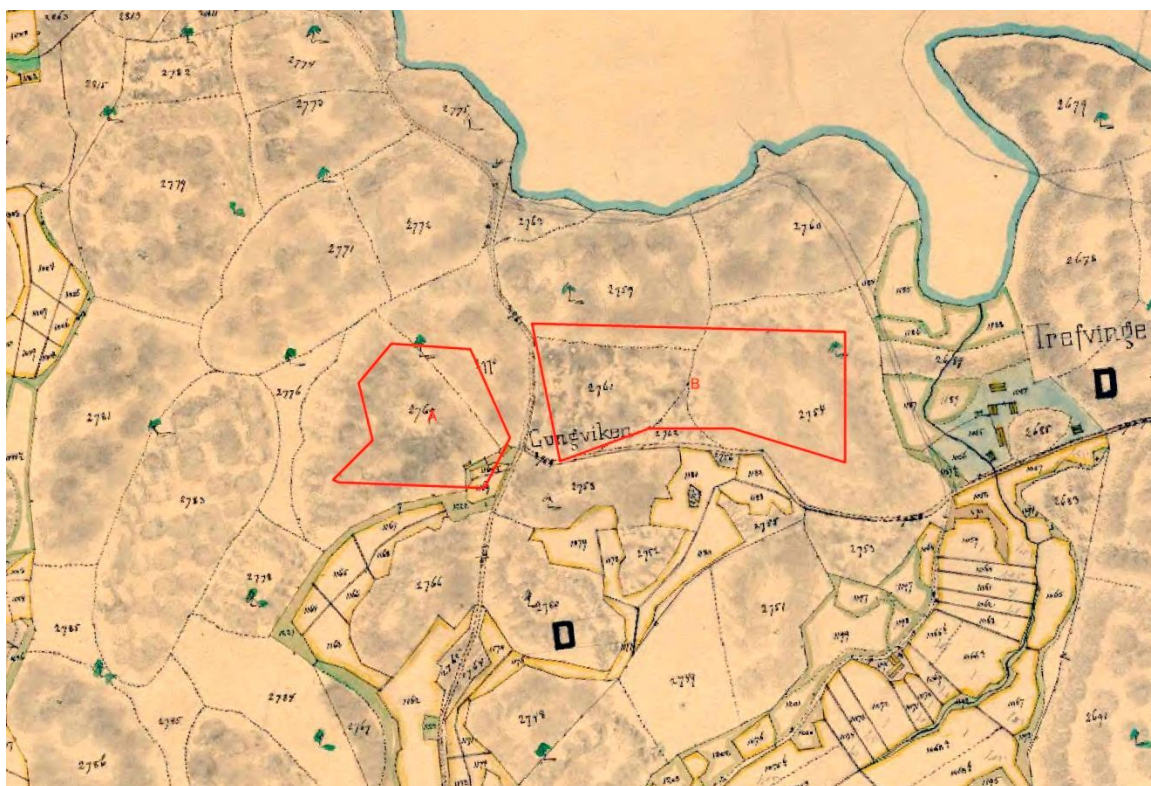
I det följande konkretiseras dessa värden genom en genomgång av äldre lantmäteriakter och annat material som belyser områdets bebyggelse, markanvändning och vägnät i äldre tid.

Figur 3 Lantmäterikarta från 1710.

På en karta över Drevinge från 1710 redovisas vägen mot Drevinge från Duvnäs. Den lämnade den nuvarande sträckningen av gamla Saltsjöbadsvägen ungefär där Gungvikens banvaktstuga senare kom att ligga. Torpet Gungviken var då ännu inte etablerat. Observera att Drevinge by då låg i den nuvarande betesmarken väster om Drevinge stall (d.v.s. söder om motorvägen).

Drevinges äldre läge har kontinuitet bakåt till yngre järnålder. I omedelbar anslutning till bytomten finns ett gravfält från denna tid. Vid 1500-talets mitt bestod bebyggelsen inom nuvarande Nackas sydostdel av området av Drevinge, Överby (nu ödelagt under Erstavik), Erstavik, Slumnäs, Fisksätra, Neglinge, Älgö och Gåsö (Klackenberg 1981). Av dessa har Drevinge, Erstavik och Neglinge belägg till 1300-talet (DMS 2:1). Drevinge och Erstavik har dessutom gravfält som tyder på att de var bosatta under yngre järnålder. Det finns alltså mycket starka indikationer på att vägnätet på kartan fig. 3 har sitt ursprung senast i tidig medeltid.

Figur 4 Karta upprättad i samband med laga skifte på Erstavik och tillhörande egendomar. Med rött visas områden för den planerade stenkrossen och tillhörande verksamhet.

Torpet Gungviken uppfördes 1847 och var från början ett dagsverkstorp under Drevinge gård. Senare blev Gungviken boställe för smeden på Erstavik. Torpet Gungviken fick förmodligen sitt namn efter bukten i Duvnäs viken där vägen mot Drevinge tog av söderut (se fig. 8). Vägen från Duvnäs till Neglinge respektive Erstavik passerade Gungviken. Vid denna tid hade Drevinges mangårdsbyggnad flyttat till det nuvarande läget.

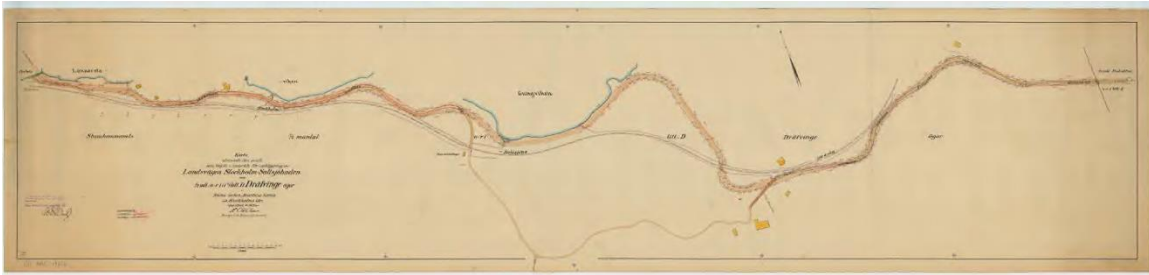

Figur 5 Utsnitt ur häradskartan Nacka 1900-1901.

Saltsjöbanan byggdes på 1890-talet för att förbinda den nybyggda villaförorten Saltsjöbaden med Stockholm. I samband med detta byggdes också banvaktstugan Gungviken. Men landsvägen från Stockholm till Saltsjöbaden följde fortfarande den gamla sträckningen och passerade torpet Gungviken.

Figur 6 "Gungviken uppfördes 1847 och var ett dagsverkstorp under Drevinge gård, som då tillhörde Erstavik. Senare blev Gungviken boställe för smeden på Erstavik. Vid tidpunkten för fotot var smeden A.B. Lindholm innehavare av torpet, och på bilden ses hans hustru. Foto ca 1910." Ur Nacka lokalthistoriska arkiv. www.nacka.se

Figur 7 Karta från 1922 "utvisande den mark som tagits i anspråk för omläggningen av landsvägen Stockholm Saltsjöbaden".

Figur 8 Utsnitt ur kartan ovan

Landsvägen mellan Duvnäs och Drevinge fick sin nuvarande sträckning någon gång under 1920-talet. Kartan visar den avsöndring av marken från Drevinge som fastställdes 1922.

Figur 9 Utsnitt ur Ekonomiska kartan 10I5h Duvnäs 1952.

Figur 10 Ur Nacka lokalhistoriska arkiv : "Några månader efter att den här bilden togs, vandaliserades torpet svårt och 1983 beslöt Erstaviks ägare Magnus af Petersens att riva huset. Foto 1982." Foto Barbro Strandman.

Författaren till dessa rader såg Gungvikens byggnad de första åren på 1980-talet och minns det som att timmerstockarna då var uppmärkta för nedmontering och flyttning.

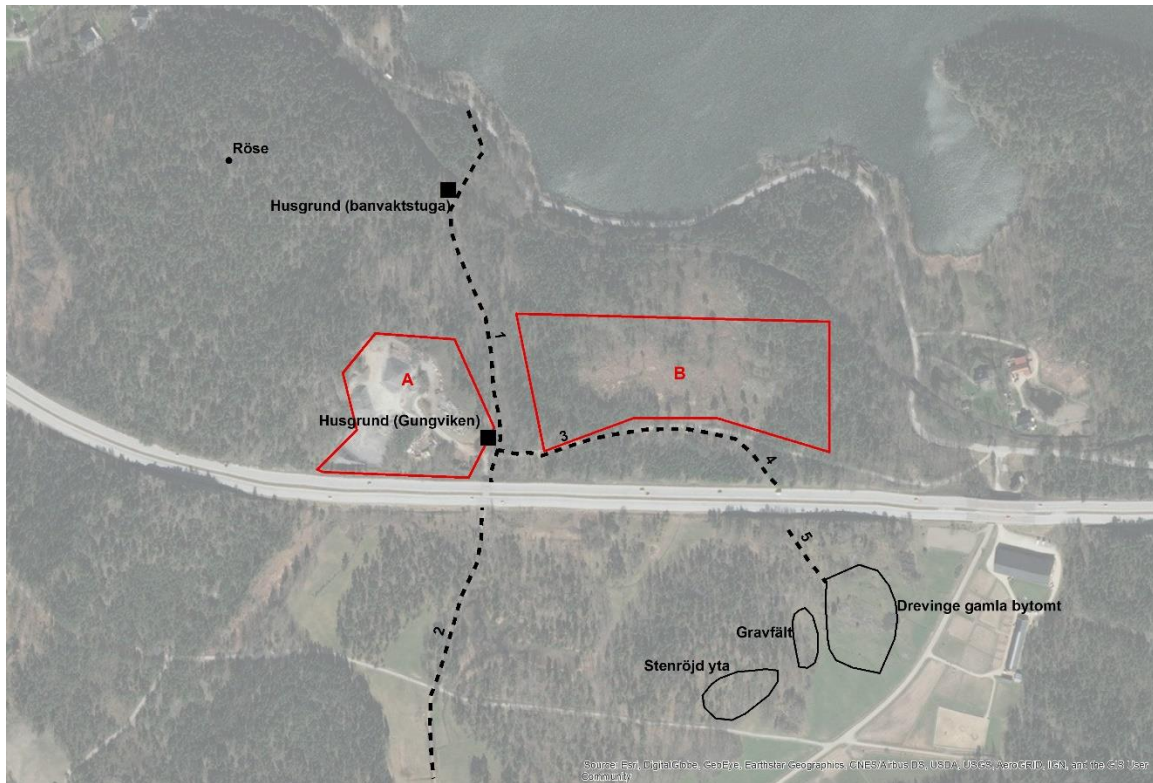

Figur 11 Satellitbild över främst område A. 23 maj 2003. Källa Google Earth.

Figur 12 Samma område som i figur 9. 23 augusti 2017. Tomtområdet till torpet Gungviken markeras med rött. Källa Google Earth

I samband med motorvägsbygget (invigd 1971) tycks område A ha utnyttjats till någon form av upplag och sedan dess har denna verksamhet utvidgats. Idag har omfattande schaktning skett där och liksom upplag av grus, virke och containrar. 2003 var själva tomtområdet till torpet Gungviken ännu ej påverkat av sådana upplag (området nordväst om gångviadukten). Någon gång mellan 2010 och 2012 utvidgades dessa upplag drastiskt och närområdet till husgrunden överhöljdes med grusmassor (se foto fig. 16) (Källa: Google Earth)

Figur 13 Ett urval historiska och förhistoriska lämningar vid Gungviken. De planerade områdena för stenkross och upplag anges med rött.

Med hjälp av de historiska kartorna kan ett antal kulturhistoriska lämningar inom och i anslutning till det föreslagna området för stenkrossen identifieras i fält. De registrerades vid en hastig fältbesiktning den 16 januari (se foton nedan) och en regelrätt inventering efter snösmältningen skulle sannolikt ge ytterligare fynd. På kartan fig. 13 återges också Fornlämningsregistrets uppgifter (gravfältet och röjda ytor vid Drevinge, samt ett röse på bergen NV om Gungviken) .

Grunden efter banvaktstugan Gungviken och i anslutning till denna vid järnvägsövergången resterna efter två vändkors

Historiska vägsträckningar: Den gamla vägsträckningen från landsvägen upp till torpet Gungviken kan beläggas på kartor från 1710 och har med stor sannolikhet kontinuitet från det tidigmedeltida vägnätet mellan de då existerande gårdarna Järila, Drevinge och Erstavik (1). Vid Gungviken låg vägskalet mot Drevinge-Neglinge respektive Erstavik. Denna sträckning, förbi Gungviken var fram till 1920-talet fortfarande huvudvägen till Saltsjöbaden. Med 2 markeras den gamla vägen mot Erstavik, Den nuvarande grusvägen mellan Gungviken och Drevinge utgörs i sin västra del av den gamla vägsträckningen (3). I öster har vägen ner mot Drevinge nyanlagts efter motorvägsbygget, men rester den gamla vägsträckningen som avvek mot söder är väl bevarade i terrängen som en vägbank (4). Den gamla vägsträckningen löper längs med ett område med övergiven (fossil)

åkermark, som var i bruk ännu under 1950-talet. Söder om motorvägen finns en svag antydan till äldre vägsträckning som knöt samman vägbanken med Drevinges gamla läge och var under 1700-talet vägen från Gungviken till Drevinge (vägavsnitt 5 på kartan fig 13)

Husgrund efter torpet Gungviken. I anslutning till husgrunden finns också fruktträd och övrig kulturpåverkad vegetation samt andra lämningar (kvarnhjul? beslag i träd) , som bör inventeras efter snösmältningen. Husgrunden ligger inom det område som avgränsats för stenkross och tillhörande verksamhet (yta A).

Sammanfattningsvis: De kulturhistoriska värdena området består främst av det intakta vägnätet, som med stor säkerhet går tillbaka till tidig medeltid. Vid vägskälet där vägarna mot Erstavik respektive Drevinge-Neglinge delades anlades vid 1800-talet mitt torpet Gungviken. Gungvikens husgrund, tomt och kulturpåverkade vegetation utgör ett viktigt minnesmärke från 1800-talet fram till 1900-talets mitt. Tomten ligger till delar inom område A och är till stor del överhöljd med schaktmassor. Möjligheten att uppleva denna historiska kontinuitet kommer att avsevärt försämrats om denna väg hamnar mellan två bullrande verksamhetsområden och med intensiv trafik mellan dem.. Vägen mot Gungviken från söder sammanfaller med den nyckelbiotop som skiljer område A från område B. Skanska avser där anlägga en gångtunnel under grusvägen för att säkerställa en trafiksäker passage. Detta kommer att vara ytterligare ett ingrepp i den historiska miljön vid Gungvikens och kommer tillsammans med bullret mycket negativt påverka möjligheterna att uppleva den historiska kontinuiteten i vägnätet.

I värderingen av i vilken utsträckning som den planerade stenkrossen negativt påverkar det som i grönstrukturprogrammet utpekats som mycket högt upplevelsevärde avseende kulturhistoria och levande landsbygd bör området söder om motorvägen även räknas in. Enligt den bullerutredning som genomförts för projektet kommer hela kärnområdet *Drevinge-Östervik* även söder om motorvägen att påverkas av buller över 55 db. Även stora delar av det större området *Drevinge landskapsstråk* kommer påverkas av sådana bullernivåer.

Foton:

Figur 14 Tidigare betesmarker omedelbart söder om det planerade området för stenkrossen (B)

Figur 15. Husgrunden efter torpet Gungviken skymtar mellan den bortre trädraden och grushögen. Fotot taget i ungefär samma vinkel som fotot från 1910 figur 5.

Figur 16 Ett frukträd som stått bakom torpet är delvis överhöljt av schaktmassor som tillkommit 2010-2012

Figur 17. Vägen mot Gungviken från gamla Saltsjöbadsvägen. Denna vägsträckning var åtminstone sedan 1700-talet och fram till 1920-talet huvudvägen från Stockholm mot Drevinge och Neglinge och efterhand Saltsjöbaden.

Figur 18. Rester efter vändkors vid Saltsjöbanans övergång Gungviken

Figur 19 Husgrund efter banvaktstugan Gungviken

Figur 20 Besökare på Gungviken 16 januari 2019

Källor

Akustikkonsulten 2019: Krossanläggning Gungviken Nacka kommun.
Externbullerutredning.

Google Earth

Hållbar framtid i Nacka, Översiktsplan för Nacka kommun, antagen maj 2018. Nacka kommun

Janzon, Kaj & Rahmqvist, Sigurd (red.) (2002). *Det medeltida Sverige. Bd 2, Södermanland, 1, Tören, Svartlösa, Sotholm*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Klackenberg, Henrik (1981) Bebyggelsen inom Nacka kommuns område vid 1500-talets mitt. *Nackaboken* 1981.

Lanmäteriverkets digitala arkiv historiskakartor.lantmateriet.se

Nacka lokalhistoriska arkiv www.nacka.se

Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html#>

Rothman, Magnus (2012). *Grönstrukturprogram för Nacka kommun: antaget 2011*. Nacka: Nacka kommun

Skanska: Anmälan enligt Miljöprovningsförfordningen till Nacka kommun 2018-09-26